

Samuel Fahlberg

Liv och vetenskap på den svenska kolonin S:t Barthelemy

Handledare: Svante Nordin

Författare: Daniel Strömberg HT-09

Abstract

My intention with this paper is to describe and discuss the change in natural science from enlightenment to the romantic period in the context of Sweden also the legacy after Carl Von Linné and the detainment of Linnés ideas of nature outside the Swedish borders. I have used the common method of history of ideas, since describe ideas in their own context. In my theoretical starting points Wilhelm Dilthey's thoughts about hermeneutics and the hermeneutic circle have been of much use.

Samuel Fahlberg (1758-1834) was born in Hälsingland and his parents worked as farmers. Early in Fahlbergs life he lost his father and twinbrother, wich made his mother decide that they had too leave their home and search for help in Stockholm (they had some relatives in Stockholm and perhaps they could live there his mother thought). But sadly the ship they went by to the capital of Sweden capsides and the mother drowns, but Fahlberg manage to survive and where standing on the ice watching the ship sinking with his mother in it, a rather difficult start in life for a young boy. When he arraived in Stockholm he was adopted and well educated, he ended up as a doctor. He took service as doctor on a ship leaving to France. Well in France Fahlberg went with another ship to America where he participated in the war against the English. He was wounded in the battle and they sendd him back too Sweden. Fahlberg was sent to the Island S:t Barthélemy as doctor in the new Swedish colony. After a couple of years problem accoured and Fahlberg is sentenced to death bye the supreme court in Sweden but never shows up for the trial. He got pardoned but never received the news of this before he dies in 1834 on the Island S:t Eustache.

Innehållsförteckning

Inledning Sid. 4

Vad är idéhistoria? Sid. 5

Samuel Fahlberg Liv och Vetenskap Sid. 12

Liv Sid. 18

Vetenskap Sid. 27

Historien om den Svenska kolonin S:t Barthélemy Sid. 34

Avslutning Sid. 37

Källförteckning Sid. 39

Inledning

Slutet på sjuttonhundratalet och början på artonhundratalet är i mitt tycke kanske den mest intressanta perioden i historien. De absolutistiska styrelseskicken och kyrkans auktoritet ifrågasätts mycket starkt, perioden lägger utan tvekan grunden för de samhällen vi lever i idag.

Sekulariseringen och konstitutioner är bara en bråkdel av alla de uppfinningar, filosofier, värderingar och idéer som figurerade under 1700-1800-talet som påverkar vår samtid ännu idag.

Vad vore vårt samhälle utan elektriciteten? Bara ett exempel som har fullständigt revolutionerat vårt sätt att leva.

Jag har valt att skriva om Samuel Fahlberg, läkare, naturalhistoriker, lantmätare och guvernementssekreterare på den Svenska kolonin S:t Barthélemy, bland annat som vi senare ska få ta del av.

I det första avsnittet avhandlas mina metodologiska och teoretiska funderingar. En diskussion om idéhistoria och dess natur. På det följer en introduktion till de idéer som florerar under Fahlbergs levnad och ett försök till en beskrivning av en bild av perioden. Efter det så övergår jag till att beskriva Fahlbergs liv och vetenskap mer i detalj för att sedan avsluta med en kortare översikt över historien om S:t Barthélemy (svensk koloni 1784-1878).

Jag har använt mig primärt av Fahlbergs uppsatser publicerade i Vetenskapsakademins nya Handlingar för att beskriva Fahlbergs vetenskapliga insats, Svenskt biografiskt lexikon har varit en ovärderlig källa. Frängsmyrs Svensk idéhistoria har varit till stor hjälp när det gäller att placera Fahlberg i sin kontext. Dr Christopher Carlanders resejournal har varit till stor hjälp när det gäller historien om S:t Barthélemy men också hur det var att delta i en så lång resa på slutet av 1700-talet.

Stort tack till Anne de Malleray på Centrum för Vetenskapshistoria för all hjälp med arbetet i arkiven. Stort tack till hela Idéhistoriska institutionen i Lund, dels för att ni öppnade dörrarna till denna världen men också för er mänskliga värme. Gunnar Broberg, Svante Nordin, David Dunér, Charlotte Christensen, Jonas Hansson, Michael Azar, Fernando Flores m.fl. Man känner sig alltid välkommen till Kulturanatomen i Lund av någon anledning.

Vad är idéhistoria?

Det finns inte någon, åtminstone inte explicit uttalad, idéhistorisk teori eller metod. Ämnet är mångfasetterat och svårfångat. Ett av många möjliga sätt att definiera idé och lärdomshistoria är att se till ämnets egna historia. Idé och lärdomshistoriens egen tradition och historia kan kanske ge en ledtråd vad det är som idéhistoriker sysslar med, vad de anser vara viktigt och vilka metoder de använder för att uppnå kunskap.

I Nils Anderssons & Henrik Björcks *Vad är idéhistoria?* diskuteras ämnets historia, företrädare för ämnet och inte minst debatten mellan olika synsätt på idéhistoriens ontologi. I denna bok kan man skönja en bild av två traditioner; ”den nordströmska skolan” som bottnar i Johan Nordströms (1891-1967) synsätt på ämnet och en tradition som utgår ifrån Sten Lindroth (1914-1980). Det Nordströms och Lindroths olika synsätt har gemensamt är med vilken metod de använde som instrument för att skapa ny kunskap. Kontextualisering är nyckelbegreppet hos både Nordström och Lindroth. Sätta sitt material i sin kontext, sitt sammanhang och sin samtid. Idéerna fungerar som en nyckel och instrument att se en totalhistoria, idéerna representerar och fungerar som symboler för den stora berättelsen, den stora totalhistorien. Idé och lärdomshistorikern, enligt Nordström och Lindroth, bör sträva efter att berätta den stora totalhistorien. Det som skiljer Nordström och Lindroth åt är snarare de objekt de valde att undersöka. Lindroth sysslade med ”ren” lärdomshistoria och framförallt vetenskapshistoria, medan Nordström ägnade sig inte enbart åt fackvetenskaperna utan arbetade med ett vidare forskningsfält jämfört med Lindroth.

I samma bok kan man följa en debatt som fördes i Svenska Dagbladet 1992 om idé och lärdomshistoriens identitet, i Tore Frängsmyrs artikel definierar Frängsmyr idéhistoria genom att sätta idéhistoria i kontrast mot filosofin och den vanliga politiska historien:

”När filosoferna koncentrerade sig på den analytiska filosofin och historikerna övergick till sociala mätningar, överlämnades åt idé och lärdomshistoriker att tala om stora, övergripande perspektiv, världsbilder och historiska synteser¹”

Vidare i artikeln menar Frängsmyr att ämnet har alltid varit ”jordnära”, han går inte in närmre på vad han menar med just det begreppet, och frågorna, fortsätter Frängsmyr, som är centrala för idé och lärdomshistoria alltid varit konkreta:

¹Vad är idéhistoria? s.363

”vetenskapliga teorier, universitetens historia och lärda institutioner, relaterade till praktiska förhållanden och religiösa filosofiska system²”

Här har vi kärnan i Frängsmyrs definition av idé och lärdomshistoria, undersöka och återge vetenskapens olika teorier, i sitt sammanhang tillsammans med samtida religiösa och filosofiska system. Idéhistorikern sysslar med att kartlägga världsbilder. Frängsmyr tar också upp Lindroths inställning till teori och metod, där Lindroth, enligt Frängsmyr, menar att historiker behöver bara söka upp sitt källmaterial, samla empiriska fakta och sedan analysera vad man funnit. Ingen teori behövs, anammar man en teori blir man bara dogmatisk, menar Lindroth, enligt Frängsmyr. Lindroth försätter sitt argumenterande här och påstår att metoden för att skapa denna kunskap är ”sunt förnuft och vanliga källkritiska bedömanden³” Frängsmyr vill dela in Idé och lärdomshistorien i två grenar där den ena är vetenskapshistorien, eller internationellt känd som history of science eller lärdomshistorien samt den mera idéhistoriska inriktningen i undersökningen av politiska, filosofiska och han nämner till och med att Umeå universitet sysslar med ”rent folkliga idéer” vet inte riktigt vad Frängsmyr lägger i begreppet ”folklig” men jag antar att han menar, idéer som florerar utanför vetenskaperna och andra ”lärda” institutioner. Poängen med Frängsmyrs resonemang är att History of science och idéhistoria fungerar som två sidor av samma mynt och bör så förbli. Dessa två perspektiv vetenskapshistorien och idéhistorien fångar en tids världsbild, menar Frängsmyr.

I samma debattserie kan man läsa Gunnar Brobergs inlägg i debatten om idé och lärdomshistoriens identitet. Där beskriver Broberg idéhistoria på följande vis:

”Egentligen bör vi ju inte nöja oss med mindre än totalhistoria. Vi ska binda samman så många mänskliga företeelser som möjligt, söka kärnan men också beskriva frukten, se historien både i ögonblicket och i ett mycket långt perspektiv. Vi bör fånga in idéspridningen uppifrån och nerifrån, bearbeta såväl stora världens som nationens och regionens idéliv⁴”

I Brobergs resonemang är kärnan att en mångfald bidrar bättre till en helhetssyn än att koncentrera sig på enbart idéhistoria eller lärdomshistoria. I inledningen av *Gyllene Äpplen – Svensk Idéhistorisk Läsebok* diskuterar Professor Gunnar Broberg idé och lärdomshistoria, som ämne och dess gränser eller icke-gränser om man så vill. I Brobergs diskussion framgår än attityd närmast beskrivbar som *”anything goes”* så länge man kommer ihåg vilka frågor som är viktigast.

²Vad är idéhistoria? s.364

³Ibid. s.364

⁴Ibid. s.368

Broberg föreslår att de frågor man bör ställa till sitt material är följande; *Gud?*, *Människan?*, *Naturen?*, *Samhället?*, och *Förändringen/ Historien?*. Syftet med de tidigare framställda frågorna är att komma åt en världsbild. Hos vilka individer, föreningar, stater, kulturer, subkulturer som helst går det att finna svar på ovannämnda frågor och sammanställt ger det en världsbild av x, menar Broberg. Efter att jag samtalat med Broberg om begreppen *Gud*, *Människan*, *Naturen*, *Samhället*, *Historien* så framgick det ännu tydligare vad det är som dessa frågor kan fånga och det är begreppet ”*mening*”. Meningen med stort M, alltså vad är meningen med livet? Meningsbegreppet kan diskuteras länge och det är inte alltför självklart hur man definierar begreppet ”*mening*”. Jag lägger ingenting annat i begreppet *mening* än att människan som varelse är meningssökande. Det vill säga försöker finna förklaringar för de fenomen som de upplever, känner och tänker. Idé-historiker försöker fånga och tolka vad sitt objekts, enligt dem själva, är deras tillvaros mening. Vad individer än sysslar med så speglar dess handlingar deras världsbild. Kort sagt allting som x gör ger spår och en möjlighet att tolka x världsbild.

En annan möjlighet att definiera ett ämne är att dra gränser mot andra ämnen och visa vad ämnet inte är. Varför kallar vi oss inte historiker helt enkelt? Vad ämnet historia traditionellt sysslat med är den politiska historien. Framförallt då den politiska styrningens historia har traditionellt legat under lupp med hjälp av källkritiska metoder. Uppdraget för en historiker har traditionellt varit att ta reda på en rimlig bild av ett faktiskt historiskt skeende, att med hjälp av källkritik ta reda på vad som faktiskt stämmer i källorna och inte. Jämför vi idéhistoria med politisk historia så har vi olika mål med vår undersökning. För en idéhistoriker så är inte uppdraget att ta reda på om det källtexterna påstår faktiskt har hänt eller inte utan i stort sett kan allt fungera som källa och ge uttryck för tänkandets historia. Vi är inte intresserade av ”sanning” på samma vis som historiker utan även en källtext som uppenbart inte är behjälplig som källtext för att beskriva ett faktiskt skeende kan fungera som en utmärkt källtext för att beskriva och försöka fånga en periods tänkande och en kulturs rådande idé och föreställningsvärld.

För en filosof så är målet den rena språkliga undersökningen, här undersöks begrepps innebörd, argumentens härledningars styrka respektive svaga egenskaper. Leder premisser 1,2,3 till följande konklusioner och så vidare. Platon, Aristoteles och Kant med flera lyfts ur sin kontext och undersöks utifrån vad argumenten säger oss idag. Analytisk filosofi arbetar utifrån praktiska filosofisk metod och logiska teorisystem. Jämför man då med idé och lärdomshistoria så sysslar vi inte med en språklig undersökning, vi är inte intresserade av ett arguments ”sundhet” eller härledningars styrka och så vidare. Återigen så är allt en möjlig källa för att representera tänkandets historia.

Vad är skillnaden på kulturhistoria och idé och lärdomshistoria? Förutom den uppenbara tolkningen av begreppet kulturhistoria det vill säga de olika konstarnas olika historia, musik,

konst, arkitektur etc. så används begreppet ”kultur” som attribut på i stort sett vad som helst i dag. Det talas om olika kulturer, kulturer kan uppstå på arbetsplatser, dagis, ungdomskulturer, popkultur etc. etc. det man försöker sätta fingret på här är ju just detta fenomenets kultur, till exempel ”kulturen” hos nynazister, vilka värderingar och åsikter som är typiska för just denna ”kultur”. En kulturell undersökning handlar ju absolut om tänkande precis som idéhistorian gör och här blir det genast lite svårare att egentligen dra några linjer mellan kulturhistoria och idé och lärdoms historia men följande citat kan kanske sätta fingret på skillnaden och det är - om det nu finns någon skillnad vill säga - hämtat ur Peter Burkes *Vad är Kulturhistoria?*.

”Termen ”kultur” skiljer NCH (new cultural history) från idéhistorien och antyder en tonvikt på mentaliteter, antaganden och känslor snarare än intellektuella idéer eller tankesystem. Skillnaden mellan dessa båda ansatser skulle kunna uppfattas som (...) motpolerna ”förnuft och känsla”. Den äldre systemen, idéhistorien, är mer allvarlig och precis, medan den yngre är vagare men också mer fantasifull⁵”

Jag är inte helt säker på att jag håller med ovanstående påstående men trots det så pekar Burke på en poäng som skiljer kulturhistoria och idéhistoria åt. Även om gränserna är luddiga och det i sig är inget problem så skiljer sig kulturhistorian på följande vis. Kulturhistoria är i mångt och mycket en undersökning av en avgränsad föreställningsvärld. Inom kulturhistoria undersöks till exempel olika ismer, subkulturer, diskurser, hiphopkulturen, osv osv osv. Dessa sammanhängande idésystem eller föreställningsvärldar och deras mer eller mindre explicita och implicita värderingar undersöks och diskuteras. Här skiljer sig också idéhistorien och kulturhistorien åt, trots att gränsen är väldigt tunn, skillnaden ligger i intresset av värderingar och uppdelandet i ett ”vi och de” tänkande. Medan kulturhistorikern försöker ta reda på, bland annat givetvis, hur vid, sitt objekt för sin undersökning, definition av ”vi-de” är. Vilka ingår i ”vi” och vilka är ”de andra”. Idéhistorikern sysslar inte med som slutmål att presentera ett tankesystems dikotomiserande och föreställningsvärldens mer eller mindre implicita eller explicita värderingar.

Mer och mer växer en bild fram vad det är som en idé och lärdoms historiker sysslar med, vi sysslar med tänkande. Med en delad identitet där begreppet ”lärdomshistoria” avgränsar ämnet till att syssla med enbart vetenskapernas tänkande medan det mera vidare begreppet idéhistoria kan i stort sett handla om vilket mänskligt tänkande som helst. Tänkande i dess egen kontext, för en idé har en egen historia och givetvis inte avskild eller opåverkad från sin omgivning. En idé går inte att analysera utifrån en teori eller ett perspektiv, snarare måste alla dörrar hållas öppna samt alla perspektiv bör prövas. Det är snarare författaren eller personen som gör sig till tolk för idén eller

⁵Vad är kulturhistoria? s.58-59

tankesystemen egna förmåga som sätter upp gränserna för vad som är en möjlig tolkning. Finns det egentligen något argument som tyder på att en idé skulle bara bero eller skapas utifrån en sak?

Givetvis kan man göra vissa avgränsningar, om det till exempel är en vetenskapsman, kulturpersonlighet eller filosof etc; som är objekt för undersökning kan gränserna dras utifrån vilka personer som x umgicks med, vilka idéer florerade i x samtid, till och med vilka böcker x läste kan vara en ledtråd och avgränsning för vad x egentligen visste. Som uttolkare ska man akta sig för att ge undersökningsobjektet idéer eller tankar som är omöjligt för sitt objekt att vara i besittning av.

I *Vad är idéhistoria?* ger författarna idéhistorikerna följande utmaning:

”Ju sämre idéhistorikern förmår klargöra vad ”ett idéhistoriskt perspektiv” närmare bestämt innebär, utreda grunderna för anspråken på att producera en specifik kunskap av vetenskapliga slag, desto svårare blir det att påstå att det finns någon skillnad mellan de egna alstren och litteratörens. Om en berättelse är ”så go` som en ann” finns det skäl att undra varför vi inte skriver ”idéhistoriska romaner” i stället. Eller är det detta idéhistoriker gör!?”⁶

I ovanstående ganska så spetsiga formuleringar nämns flera viktiga bitar. De tar upp bland annat teman som ”idéhistoriskt perspektiv”, vetenskapsteori och epistemologi. Vad författarna egentligen menar med att ”producera en specifik kunskap av vetenskapliga slag” framgår inte. Producera en specifik kunskap av vetenskapliga slag är än värderande mening och kan diskuteras och åter diskuteras. Vad är kunskap av vetenskapligt slag? Förutsätter inte författarna en specifik implicit definition av begreppet vetenskap i ovanstående mening. I vid mening kan vetenskap definieras enligt följande resonemang, vi ställer frågor och letar svar på dessa frågor. Det skiljer inte idéhistorikern ifrån litteratören eller? Vad är det som säger att en litteratör inte kan skapa kunskap av vetenskapligt slag? Ligger inte skillnaden i intentionen och hur publiken uppfattar intentionen med det skrivna verket? Om upphovsmannens, till det skrivna verket, intention är att framlägga en vetenskaplig text kommer det att tas emot som ett försök till en vetenskaplig text och vice versa gällande en roman, båda kan väl rent teoretiskt innehålla samma mängd fakta?

Hur som helst, vad betyder då ett ”idéhistoriskt perspektiv” för mig och på vilka grunder kan jag påstå att min text ”producerar en specifik kunskap av vetenskapligt slag”?

Idéhistoriskt perspektiv betyder för mig en undersökning och tolkning av idéer i ett historiskt perspektiv, det vill säga det slitna begreppet kontextualisering. Idéer studeras och analyseras genom sin samtids glasögon i den mån det är möjligt. Förutom ren empiri, där man samlar fakta förutsättningslöst, så ligger också hermeneutiken nära till hands som en teoretisk plattform. Min utgångspunkt är densamma som Wilhelm Diltheys (1833-1911) nämligen att man studerar och

⁶Vad är idéhistoria? s. 379

analyserar sin data utifrån dess egen tids förutsättningar. Diltheys resonemang om den hermeneutiska cirkeln är också central för min syn, han menar att cirkeln består av tre stycken relationer, alla tre lika mycket beroende av varandra.

Den första relationen handlar om hur författarens förståelse av texten ökar genom att växla mellan detalj och helhet. Här kan det också vara nödvändigt att använda andra texter för jämförelse för att ytterligare ge förutsättningar för en helhetsbild. Den andra relationen som Dilthey talar om är hur tolkaren i sin tur existerar i en egen tolkningssfär, ett barn av sin egen tid. Författaren är ju inte ett vakuum utan har sina erfarenheter eller till och med brist på erfarenheter som bidrar i en tolkning av en historisk text. Det finns ingen absolut startpunkt för en tolkning eller ens en säker grund att stå på för att börja göra sina tolkningar, vilket i sin tur öppnar för revideringar och andra tolkningar. Den tredje delen av cirkeln handlar om arbetet och relationen mellan genre och typ av litteratur man arbetar med. Mycket av det Dilthey diskuterar handlar i grund och botten om att försöka tolka och förstå författarens intentioner. Tolka sin empiri i ljuset av dess samtid och författarens egna intentioner med texten. Vilket för mig har varit en utgångspunkt i min tolkning av till exempel Fahlbergs uppsatser.⁷

När det gäller det epistemologiska kravet blir det genast svårare att hävda föreliggande uppsats skulle på något vis ”producera en specifik kunskap av vetenskapligt slag”. Det kräver en diskussion om vetenskapens ontologi och inte minst frågan om kunskapens ontologi. Det var inte ens möjligt för Dilthey att ställa humaniora på säkra epistemologiska grunder, men behöver det egentligen vara ett bekymmer? Humaniora är och kommer aldrig att bli en exakt vetenskap, dess storhet består i andra kvaliteter. Historia i alla dess former kommer aldrig sluta göra sin publik engagerad på alla sätt och vis. Historia fungerar också som en spegel på sin egen samtid och är på många vis ett hälsosamt inslag i en samtids debatt. Förutom när det används som instrument för att uppnå egna syften. Människan inklusive undertecknad kommer bevisligen inte sluta älska historia enbart på basis att dess slutsatser inte står på deduktiv grund.

Min intention med denna uppsats har sitt ursprung i att jag blev nyfiken och intresserad av den svenska kolonin S:t Barthélemy. För att det skulle bli enklare att avgränsa uppsatsen valde jag att skriva om en vetenskapsman som skickats ut till ön. Jag tog kontakt med Centrum för Vetenskapshistoria i Stockholm och på den vägen fick jag tag i denne Samuel Fahlberg som föreliggande uppsats handlar om. Samuel Fahlberg var i egenskap av vetenskapsman, filosof eller teolog ingen person som sticker ut i den svenska idéhistorien, inte den stora innovatören med många meriter, men en uppriktigt nyfiken person med stor talang och en stark överlevnads instinkt. Vilket jag kopplar till hans barndom och förlusten av hans familj i ett så tidigt skede i livet.

⁷Cultural history s. 22-23

Samuel Fahlberg Liv och Vetenskap

Innan vi går in mer precist på Samuel Fahlberg vill jag diskutera perioden och Fahlbergs levnadsår, i ett större sammanhang. Hur såg det ut rent politiskt, filosofiskt, religiöst och vetenskapligt? Vilka idéer florerar och är på modet under Fahlbergs levnad? Vilka föreställningsvärldar och idésystem var förhärskande?

Först bör nämnas att Fahlberg lever i en brytpunkt mellan den senare delen av ”upplysningen” och den period som följer nämligen ”romantiken”. Upplysningen springer ur den vetenskapliga revolutionen som startade redan på 1500-talet, jag vågar till och med påstå att startskotten är när Copernicus publicerar 1543 hans skrift om planeternas rörelser. Där föddes idén om att naturvetenskapen och dess metoder kan och bör användas för att undersöka och förstå kort sagt hela tillvaron. Naturvetenskapens metoder för att skapa förståelse och kunskap ansågs vara tillförlitlig för att ge just dessa tidigare nämnda egenskaper. Ingenting skulle längre accepteras eller förutsättas enbart på basis av tro. Det var detta som upplysningsfilosoferna menade med ”förnuftet” att använda sitt förnuft innebär att aldrig acceptera något på basis av tro utan med hjälp av naturvetenskapens metoder skulle ny kunskap kunna skapas och gamla sanningar reformeras och utmanas. Denna vetenskapsoptimism skapade givetvis konflikter med kyrkans institutioner och de absolutistiska styrelseskickena. All religion i allmänhet och kristenheten i synnerhet ifrågasattes, kristenheten vilade ju på ”tron allena” och Bibeln som auktoritet och inspiration för den fromme. Upptäckandet och idéerna om naturlagarna gick stick i stäv med kyrkans världsbild, där Gud fortfarande kunde stoppa solen för att ge ytterligare lite tid för människan att slå ihjäl varandra. Hur som helst, dessa idéer om naturlagar på naturvetenskapens område tillämpas nu också på den sociala tillvaron. Man ville upptäcka de naturlagar som styrde människan. I McKays *A History Of World Societies* hävdas det att utvecklingsidén föddes härmed, (progress) det linjära tänkandet om en ständig utveckling⁸. Tanken var helt enkelt att om mänskligheten blev medveten om vilka lagar som styrde människans leverne och handlingar skulle det vara möjligt att skapa bättre samhällen och inte minst utveckla sig själv till en bättre människa.

Dessa ovan nämnda idéer var starkt dominerande under 1700-talets första hälft men från 1770 och framåt började upplysningens idéer kritiseras. David Hume (1711-1776) och Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) var starka kritiker av idén att ”förnuftet” är den enda pålitliga källan till kunskap. Hume's argument om det ”blinda” förnuftet underminerade hela upplysningens tro på förnuftet. Hume menade att utan sinnesdata och känslor som pådrivande kraft så kommer individer inte att handla. Människans hjärna är enbart ett virrvarr av sinnesförmågor och de styrs i sin tur av sinneserfarenhet och vårt tänkande i form av orsak och verkan. Så detta blinda förnuft kan inte

⁸A History of World Societies s.538

ge oss någon information utöver individens egna erfarenhet ifrån sinnesdata. Till exempel kan ett vetenskapligt experiment eller ett matematiskt problem lösas med hjälp av förnuftet men aldrig så komplexa frågor som universums tillblivelse eller Guds existens för det är frågor där det saknas sinnesdata.

När det gäller den politiska situationen under Fahlbergs levnad så är det en tid av revolution och uppbrott, ett paradigmskifte från de absolutistiska staterna godtyckliga styre till de konstitutionella grundlagsstyrda nya nationalstaterna med representativt styre. I John P. McKays *A History of World Societies* menas det att den amerikanska och den franska revolutionen var starten för och lade grunderna för den kommande moderna inrikes och utrikes politiken⁹. De båda revolutionerna påverkade långt ifrån enbart de omedelbart inblandade utan de på många sätt inspirerade hela världen att omforma och ändra sina respektive styrelseskick. Motorn och grunden för revolutionerna baserar McKay på två, för oss närmast självklara, begrepp *frihet* och *jämlikhet*¹⁰. Men i slutet på 1700-talet var dessa idéer ”nya” och radikala liberala idéer. Begreppet frihet innebar på 1700-talet individuell frihet för mänskligheten i stort. Gällande norm var att de styrande skikten anammade en stark censur och kontroll på vad människor uttryckte dels i tal men framförallt i skrift. Kungen kontrollerade mer eller mindre folkets föreställningsvärldar och passade man sig inte som individ och såg till att man innehade den ”korrekta” världsuppfattningen så kunde man i värsta fall mista sitt liv.

Frihet betydde under denna period frihet ifrån den typen av kontroll och censur. Idéen om frihet krävde religionsfrihet och inte minst frihet ifrån godtyckliga lagar som stiftats av Kungen och utfärdas och uppehålls av Kungens olika institutioner. Istället vill man ha en förutsägbar makt där alla står lika inför lagen. Deklarationen om de mänskliga rättigheterna vad startskottet för den franska revolutionen, menar McKay¹¹. Den grundläggande liberala idén, som framförts bland andra av John Stuart Mill i *Om Friheten*, att människan är fri att göra vad hon vill så länge som hon inte skadar någon annan människa, var för de absolutistiska monarkerna på slutet av 1700-talet en ren hädelse. Kungens makt var av Gud given, kungen var i sina egna och i sin kontexts ögon under denna period Guds ställföreträdande på jorden och här kommer det upprorsmakare och har mage att tillstå individens frihet att göra vad hon ville, med redan tidigare nämnt förbehåll givetvis. Frihetsbegreppet krävde också folkets suveränitet. Folket var nu de som enbart innehade rätten att stifta lagar som inkräktade på individers rättigheter och skyldigheter. Man ansåg helt enkelt att det är rimligt att de som kommer att påverkas av ett visst beslut också är med i denna process och utformar de rättigheter och skyldigheter som begränsar individers handlingar. Varför skulle man överlåta den typen av beslut som påverkar ”mig” till någon annan och samtidigt inte kunna kräva

⁹Ibid. s.659

¹⁰Ibid s.660f

¹¹Ibid s.660

något i gengäld? Snarare skulle man istället välja representanter som valdes av folket. Var folket inte nöjd med någon representant så var det bara att välja en annan. I våra öron inget nytt men under slutet av 1700-talet som sagt så var detta kontroversiella och radikala idéer.

Jämlikhet var ett mera omstritt begrepp under denna period men poängen är att alla invånare, i teorin, skall inneha samma rättigheter och friheter oberoende av vilken status den familj har som man föds in i. Oavsett vilka sociala omständigheter som råder så ska alla invånare ha tillgång till samma möjligheter. Det som ofta glöms bort att sägas i dessa sammanhang är det faktum att ”alla invånare” var i praktiken en ganska avgränsad grupp män. Hälften av befolkningen nämligen kvinnor samt utbildade och icke-läskunniga män fick nämligen inte rösta, ställa upp i ett val som representant eller arbete inom rikets styrning. Jämlikhet innebar heller inte att alla människor ska ha lika mycket världsliga tillgångar. Snarare så menade man att alla hade samma rättigheter att tillskansa sig rikedomar och världsliga tillgångar. Helt enkelt att delta i tävlingen om ekonomisk rikedom mellan människor på lika villkor. Men i ett samhälle som fortfarande innehöll väldigt tydliga klasser där adeln, prästerskapet, medelklassen som skapat stora rikedomar på handel och bondeklassen fortfarande hade tillgång till sina privilegier respektive bördor så var det i stort sett omöjligt för de allra fattigaste att delta på lika villkor. Bland annat så fanns det privilegier som gav vissa handelsmän monopol på viss sorts handelsvara vilket gjorde det i praktiken omöjligt att konkurrera.

Idéerna om jämlikhet och frihet diskuterades flitigt av upplysningens politiska filosofer där John Locke, John Stuart Mill, Voltaire och Montesquieu är bara några axplock i en stor skara individer som bidrar till en intressant, om inte den mest intressanta, perioden i politisk filosofisk historia men framförallt bidrog deras böcker till den amerikanska och franska revolutionen. John Locke resonerade till exempel att den långa traditionen av de naturliga rättigheterna ”the rights of Englishmen¹²” var av naturen givna och absoluta. Överskred parlamentet dessa naturgivna rättigheter så lever folket i en tyranni. De styrandes uppgift är att skydda sina invånares rättigheter och friheter samt deras egna privata egendom. Om de styrande gör något övertramp på dessa rättigheter så är det tyranni och det är därför legitimt för folket att störta denna tyrann och ersätta tyrannen mot någon som vill upprätthålla och beskydda de naturgivna fri och rättigheterna. Till en början saknade de liberala idéerna folkets stöd. För den stora massan på 1700-talet handlar inte tillvaron i första hand om principer och teorier utan hur man ska få tag i denna dagens mål mat och om man kan ge sina barn kläder på kroppen.

Öppnandet för en fri marknad var inte utan konsekvenser för de allra fattigaste. En öppen marknad till exempel på mat gjorde det i vissa fall ännu svårare och dyrare att få tag i mat. I Frankrike så hade Kungen till exempel infört ett pristak för vad vissa matprodukter fick kosta vilket underlättade

¹²Ibid s.660

för de allra mest utsatta i samhället. När man är hungrig och letar efter mat mättar och tröstar föga en princip om fri och rättigheter ännu mindre en fri marknad.

Detta var exempel på frågor som debatterades och ifrågasattes under de politisk filosofiska debatter som pågick under upplysningen och Fahlberg var mitt i detta, han deltog till exempel som skeppsläkare i kriget mot engelsmännen i Hudson Bay vilket jag tar upp nedan. Till och med på ön S:t Barthélemy, den svenska kolonin, där Fahlberg arbetade och forskade blev det oroligheter under revolutionsåren och napoleonkrigen. Öns befolkning delades upp mellan de som sympatiserade med Frankrike eller England. Det uppstod oroligheter på ön på 1790-talet men där uppges Fahlberg ha varit neutral men oroligheterna tilltog i styrka 1797 och justitiarien Johan Nordeling ledare för det engelskvänliga lägret blev avsatt på uppmaning av Västindiska kompaniet. Där ska Fahlberg, enligt Svenskt Biografiskt Lexikon, ha slutit upp på Nordelings sida och visat sedan dess öppet sina sympatier för England. Vilket är intressant för att han deltog ju som sagt tidigare i kriget mot engelsmännen i tjänst på ett franskt skepp. I detta sammanhang bör sägas att S:t Barthélemy styrdes av engelsmännen perioden mars 1801 – juni 1802 och Fahlberg utvecklade en god relation med engelsmännen under denna period. Bland annat så vigde den engelska guvernören på ön Fahlberg och hans fru Elisabeth Evory 22 juli 1801.

Under perioden vi kallar ”upplysningen”, i europeisk kontext och i den svenska epokindelningen Frihetstiden 1718-1772 och Gustavianska tiden 1772-1809, så utsattes religionen för lika stark kritik som det politiska absolutistiska styrelseskicket. Religion i allmänhet och kristenheten i synnerhet diskuterades och debatterades hos upplysningsfilosoferna. Hume, Bentham, Voltaire för att nämna några, i den svenska kontexten kan Swedenborg och Wolffianismen nämnas, utsatte kristendomen för ett bombardemang av argument vilka beskrivs i Roy Porters bok *Upplysningen en introduktion* som grundläggandet och starten av sekulariseringen och avkristnandet av de konstitutionsstyrda staterna som vi fortfarande ser spåren av i vår samtid.¹³

Vad var det då i religionen och tron som de protesterade mot så häftigt och ihärdigt, framförallt i England och Frankrike men också i Sverige? Framförallt var det en konsekvens av den naturvetenskapsoptimism som rädde från den vetenskapliga revolutionen. De naturvetenskapliga metoderna eller ”förnuftet” var den enda vägen till kunskap medan religionen vilade på Bibelns auktoritet och just tron.

Det är svårt för oss idag att riktigt förstå hur stor kontroll kyrkans olika institutioner egentligen hade över folket på 1700-talet. I Tore Frängsmyrs *Svensk idéhistoria* ges en beskrivning över situationen i Sverige. 1686 stiftades en ny kyrkolag vilket innebar följande; den person som ansågs ha fallit ifrån den rätta tron, de rätta tankarna och idéerna kunde dömas till landsförvisning. Individier som

¹³ Porter Upplysningen en introduktion s. 62

levde i så kallad villfarelse skulle förlora sin ställning, ämbete och blev tvingade helt enkelt att lämna landet. Prästerna hade ett explicit uppdrag att vaka över sina församlingsmedlemmar, kontrollera så att de deltog i gudstjänster och intog nattvarden regelbundet. Ytterligare ett verktyg kyrkan hade var rätten till censur av böcker. Den högsta positionen kallades *censor librorum* och uppdraget för den personen var helt enkelt att avgöra vilka böcker som fick tryckas så inga påståenden som strider mot den rätta läran skulle kunna spridas. I början på 1700-talet så kom en ny regeringsform men det betydde ingen skillnad för kyrkans ställning, istället förbinder sig staten att skydda kyrkan mot kätteri och svärmeri. Ytterligare ett exempel på ett verktyg för kyrkan att kontrollera dess medlemmar är när 1726 det så kallade konventikelplakatet införs.

Konventikelplakatet innebar ett förbud mot sammankomster och samlingar i enskilda hus. Det var fortfarande tillåtet med familjegudstjänster i hemmet men om några personer utanför familjen inbjöds för att delta i ett bönemöte eller liknande då stred det mot kyrkans uppfattningar. Straffet för att delta i ett sådant bönemöte kunde vara böter, fängelse eller landsförvisning upp till två år.¹⁴

Romantiken i Sverige var också en period med stora förändringar, en ny konstitution utformades med fyra grundlagar, Sverige förlorar Finland i krig mot Ryssland samma år. Man valde Jean Baptiste Bernadotte till kung av Sverige för att ligga bra till hos Napoleon. Ny riksdagsordning 1810, och Hiertas Aftonbladet som pådrivande kraft i oppositionen mot Carl XIV Johans införande av ”indragningsmakten” där man som kunde stoppa tidningar med i maktens ögon tveksamt innehåll. Enligt Frängsmyr så går det rent idéhistoriskt från en stark inspiration från den tyska romantiken till empiristisk forskning¹⁵.

Den tyska romantikens filosofi byggde framförallt utifrån Schellings idéer som i sin tur hämtat inspiration både ifrån Kant och Fichte men kanske framförallt Platon. Enligt Schelling är naturen en omedveten ande och anden i sin tur är medveten natur. Anden och naturen är varandras motpoler, har man en särskild förmåga och sysslar med intellektuell åskådning kan man uppfatta den helhet som uppstår med dessa två motsatser. Närmast platoniskt beskrivs världen med alla dess egenskaper som en spegelbild av den sanna verkligheten i idévärlden eller andevärlden. I Sverige införde Benjamin Höijer den tyska romantiska filosofin och argumenterade likt Schelling för om det sköna, den besjälade naturen, estetik framför etik.¹⁶

Teologerna under denna period försökte också förstå den ”nya” filosofin och införliva den i den kristna tron. De tog kanske framförallt intryck av Schleiermachers tankar om att skilja på tro och vetande. Tron bör skiljas ifrån teologin där det ställs samma systematiska och metodiska krav

¹⁴ Frängsmyr Svensk idéhistoria del 1 s. 283 ff

¹⁵Frängsmyr Del 2 s. 10

¹⁶Ibid s. 12-14

som vilken annan vetenskap som helst. Henrik Reuterdahl tog intryck av Schleiermacher tillsammans med Thomander i Lund och startade Theologisk Quartalskrift där teologiska och filosofiska frågor diskuterades.¹⁷

¹⁷Frängsmyr del 2 s. 30-32

Liv

Samuel Fahlberg (1758-1834) föddes 9 september 1758 i Hälsingland. Föräldrarna var jordbrukare. Fadern tillsammans med Fahlbergs tvillingbror gick båda bort tidigt och modern tog sin son ombord på ett fartyg på väg till Stockholm 1769 för att söka hjälp hos släktingar. Denna resa fick ett mycket tråkigt slut på grund av att skeppet förliste och modern drunknade medan Fahlberg lyckades klara sig på isen. Först förlorar Samuel hans fader och tvillingbror tidigt i livet lägg då till att elva år gammal få se sin moder drunkna medan man själv är kvar på isen. En minst sagt tuff start i tillvaron.

Väl i Stockholm togs Fahlberg hand om badarmästaren och stadskirurgen Jacob Tjäder. Tjäder blev senare också regementsläkare och Fahlberg finns registrerad som gesäll hos Tjäder i en mantalslängd år 1780. Tjäder ska ha tidigt upptäckt att Samuel Fahlberg visat prov på bra läshuvud och intellektuella anlag och såg till att Fahlberg fick undervisning i språk och naturvetenskap. Vid tjugooett års ålder fick Fahlberg, med hjälp av ett intyg ifrån P. J. Bergius, ta del av föreläsningar i botanik och farmaceutik (apotekare). Fahlberg fortsatte sina studier och började studera kirurgi. Under Olof af Acrel på Serafimerlasarettet tjänstgjorde sedan Fahlberg för att slutföra sin utbildning. Vilket resulterade i en kirurgexamen 26 september 1782, vid tjugofyra års ålder.

Efter avlagd examen tog Fahlberg tjänst som skeppskirurg på ett handelsfartyg på väg till Frankrike. Väl i Frankrike tog Fahlberg tjänst som skeppskirurg på ett annat fartyg som styrdes av Francois de La Pérouses vilket förde Fahlberg till Nordamerika och kriget mot engelsmännen. I stridigheterna vid Hudson Bay sårades Fahlberg i ena foten och efter 1 ½ års tjänstgöring så reste Fahlberg hem till Sverige och Stockholm igen 1784. Tillbaka i Stockholm anställdes Fahlberg som underkirurg vid Serafimerlasarettet men den tjänsten innehade Fahlberg endast ett par månader för 1784 fick Sverige av Frankrike den franska kolonin S:t Barthélemy, en av de många små öarna i Västindien och som av Frankrike ansågs vara av mindre intresse för dem själva.

Den nya kolonin på S:t Barthélemy behövde givetvis personal och då letade man i första hand efter personer som redan hade varit och rest i Amerika, Fahlberg hade ju som sagt deltagit i kriget mot engelsmännen på andra sidan Atlanten och tillsattes som guvernementssekreterare och tillförordnad läkare. I början av december 1784 lämnade fregatten *Sprengtporten* Göteborgs hamn med kurs till S:t Barthélemy. Men redan på resans början stötte de på problem, på Nordsjön hamnade man i storm och fartyget började läcka, vilket ledde till att man tog uppehåll i Portsmouth hamn för reparation av skeppet. De seglade ifrån Portsmouth den 2 januari 1785 och den 15 februari anlände *Sprengtporten* till Martinique. Vidare därifrån till öarna Guadeloupe och S:t Eustache där de enligt Fahlberg blev väl mottagna.

Den 6 mars anlände fregatten till S:t Barthélemy och lade ankar utanför öns hamn le Carénage men

landsteg först dagen efter den 7 mars. De mottogs på stranden av interimskommandanten på S:t Martin och S:t Barthélemy de Durat, och kommandanten överlämnade till Svenskarna befälet över det batteri som existerade på ön. I Carlanders resejournal uppges det att populationen vid övertagandet bestod av 739 invånare varav 281 av dessa var slavar¹⁸. Därefter hissades av den svenska truppen den blå-gula flaggan och den saluterades med fyrdubbel svensk lösen vilket bekräftade att ön S:t Barthélemy hade övergått till svenskt ägo.¹⁹

Fahlberg själv skrev aldrig någon egen reseskildring som beskriver resan till S:t Barthélemy men det gjorde däremot Dr Christopher Carlander som gjorde precis samma resa som Fahlberg men åren 1787-88 istället.

Christopher Carlander (1759-1848) föddes den 30 juli i Yllestad i Västergötland. Son till fadern Asmund Carlander kyrkoherde i Yllestad och Modern Kristina Carlander. Han gick i skola i Skara och studerade vidare i Uppsala. 1784 skrivs Carlander in i den medicinska fakulteten, och sin med. Doktor tar han 1788. Efter examen likt många samtida flyttade Carlander till Stockholm för att finna arbete, väl i Stockholm arbetade Carlander som fattigläkare, vilket också var fallet gällande Carlanders egna ekonomiska tillgångar och han lär också ha delat med sig av de knappa inkomster till de allra fattigaste och sjuka. Den 31 oktober tog Carlander tjänst som skeppsläkare på Enigheten, ett av Västindiska kompaniets skepp under ledning av Kapten Damp. Enigheten var destinerad till den nya svenska kolonin S:t Barthélemy och Carlander förde journal under hela resan.

Nedan följer ett antal utdrag ur nämnda journal som visar på livet ombord.

”D. 3 Now. Lördag Mina lockar ströko med till mycken fröjd, den 2dra war mina byxor till hka. Edling släppte knappar, Nordeling nål och tråd och Mademoiselle sina näfwar – e.m. klippte jag Mademoiselles lugg i syna – drömt att jag tog efter lockarna i barmen på fru Hn och spydde.²⁰”

”D. 4 Now. Söndag I land eftermiddagen hos Tolfman, lotsens swåger och drucko Caffé och sprit. Mycket konster om afton. - Skuggor af Capten Damp och Mademoiselle. - Darby mycket lustig i land....och en spilkum win. Drömt att jag klappade låren på fröken C...hjelm och spydde.²¹”

¹⁸Dr Carlanders resejournal s.13

¹⁹Den svenska kolonin S:t Barthélemy s.75-76

²⁰Dr Carlanders resejournal s.27

²¹Ibid. s. 27

”D. 14 Dec. Fredag Cattedag måste wara wärre än alt annat; jag måste spy en reprise och ligga på bänken – också blåste som fan med sjöar öfver hela skeppet. - läste ut Willis och the Westindian.²²”

”D. 24 Dec. Måndag En förfärlig julafton: storm med och snö med ost wind så att wi för mörker måste drejsa bi, kalt och öfvermåttan styggt – Middag kål och gädda – Cederhjelm skulle landsförwisas för det han huggit af sin råg under wäxten då den således ej war hans. Mademoiselle e.m. på soffan – Afton gris, inlagd, salt och rökt lax, Gädda, ärter som bordt tas in för rarheten på dagen – 2 Sb – Wanan gör att man har en hög idée om Jul och att det då bör wara roligt – Gud wet hur det kan wara med oss här. Imedlertid hade jag mycket nöje på soffan att påminna mig jul hemma. Men Gud hwad jag wäntade på den som barn och hwad denna åtankan ag oskydighet roar mig – ja, så kär jag hade en far! När denna remplacement af en annan! När jag sen swäfwat omkring på flera ställen – alltid nöjsamt – och ligger nu på wida hafvet hwilket jag ej häller ångrar. Underligt, underligt! Sista Julen i Upsala tänker jag ej på med mästa nöje hos Solanders, Acrels och Sidréns, och Mathesiens – Också hoppas jag att jag äger rätt nu att bli ihogkommen i Yllestad, Upsala och Stockholm, Knape i Fahlun. Mina tankar wändas alltid åt dessa kära ställen med en ömhet som förtjänar det – Nu rägnar det faseligt.²³”

”D. 10 Febr. Söndag Nu är det splitter rasande, mitt snus slutade i går och i dag bittida fick wi Barthelemy i sigte men stilltje och sen motwind hindrade oss att komma di . St Eustache, Saba och Martin syntes utom Christoph. och kanske Anguilla – 2 Sb 5 glas tinktur – Gud trösta mig arma barn alt hwad som omger mig uppfyller min Själ med ledsnad – Den ena förtretad mot den andra ger ämne nog derföre, om jag intet hade nog innom mig sjelf af det ewiga enhanda som plågat mig snart 10 år; och nu till öfwerflöd har en ressource, mitt ich, blifwit ohemult förderfwas – Owissheten om jag kan få wistas och forska nog på Barthelemy och än mera på de andra öarna är dödande; jämt pinande – Damp får alt sämre och sämre Character; Hotar jag! - Herre Gud, låt ej min kroniska hypochondre ta öfwerhand – Orsakerna kan ej remoweras, jag wågar ej hoppas det, men låt då Effecten somna! Låt tillika all min lilla Ambition och Äregirighet somna!²⁴.”

Den 11 februari 1788 anlände man till S:t Barthélemy och under besöket så gjorde Carlander omfattande botaniska och zoologiska insamlingar på kolonin samt öarna runtomkring S:t Barthélemy. Efter vistelsen i den nya kolonin bar resan åter till Göteborg och Sverige, men när fartyget nådde den engelska kanalen nåddes man av nyheten att Sverige ligger i krig med Ryssland och den 30 augusti kapades fartyget av ett ryskt fartyg under ledning av Kapten Crown. Carlander

²² Dr Carlanders resejournal s. 38

²³Ibid. s. 40

²⁴Ibid s. 52

släpptes av i Köpenhamn och förlorade alla sina tillgångar och sina samlingar och med endast sin reseberättelse kvar i egen ägo försökte han ta sig tillbaka till Sverige. Endast några dagar efter ankomsten tillbaka till Göteborg förordnades Carlander som fältmedikus och den 30 oktober 1788 blev han adjunkt vid Allmänna barnbördshuset i Stockholm.

Perioden mellan 1789-91 arbetade Carlander som fältmedikus i Finland och den 23 augusti återvände han till sin tidigare tjänst vid barnbördshuset. Carlander startade bland annat under sin tid i Stockholm 1792 ett läkarsällskap med ett antal vänner som gick under namnet ”Societeten” där han också fungerade som sällskapets sekreterare och sällskapet fick fler och fler medlemmar och är förebild för det ”Svenska Läkaresällskapet” som startades sexton år senare. Under senare delen av sitt liv arbetade Carlander med statliga och kommunala uppdrag i Stockholm. 1817 utnämndes han till assessor i Kongliga Sundhets Collegium och startade aldrig någon egen läkarpraktik utan fungerade som konsult till läkarkolleger. Carlander fick öknamnet ”Döddoktorn” på grund av att han konsulterades i särskilt svåra fall. Han gifte sig aldrig med motivationen att en kvinna aldrig skulle kunna anpassa sig ”efter mitt humeur och fördraga mina besynnerligheter²⁵”. Carlander gick bort 89 år gammal den 8 maj 1848.

1785 utnämndes Fahlberg till provincialmedicus och han fortsatte att vara öns läkare under hela perioden (1784-1810) han vistades på ön men han var inte guvernementssekreterare hela tiden. 1786 innehade Fahlberg istället tjänsten som tulltjänsteman och kassör, tills han återigen 1805 tillsattes som guvernementssekreterare ända fram till han lämnade S:t Barthélemy för gott 1810. I rollen som läkare på S:t Barthélemy stötte Fahlberg på bland annat en smittkopps pandemi 1798 och beskrivs närmast som en pionjär i västindien när gäller koppypning. Koppypning är smittkoppsvaccin, det första vaccinet som utvecklades. Det upptäcktes i slutet av 1700-talet att mjölkerskor som fått kokoppor var skyddade mot den livshotande sjukdomen smittkoppor. Denna observation prövades sedan av Edward. Vätska från kokoppor (innehållande kokoppsvirus) överfördes avsiktligt från djur till människa. Metoden kallades senare för vaccination, av det latinska ordet för ko, vacca. Vaccinet medförde att sjukdomen smittkoppor utrotades. Fahlberg vaccinerade hela S:t Barthélemys befolkning inklusive några utländska läkare och guvernören H. H Anckarheim ansåg att Fahlberg har räddat livet på större delen av öns befolkning. Fahlberg ska, enligt svenskt biografiskt lexikon av en Överste Robert Montgomery, kallas för en ”slät medicus”. Översten satt fängslad på ön S:t Barthélemy flera år som statsfånge efter att ha deltagit i Anjalaförbundet. Anjalaförbundet var den sammansvärjning mellan finländska och rikssvenska adliga officerare med avsikt att avsätta Gustav III, detta utspelade sig under rysk-svenska kriget 1788-90. Utöver att vara provinsialläkare och guvernementssekreterare fick Fahlberg även fungera som öns ”ingenjör”, i dagens mening lantmätare. Han utnämndes till lantmäteridirektör 1799 och

²⁵ Ibid. s. 22

utförde många uppdrag i den rollen. Fahlberg hade ansvaret för alla uppdelningar av jord i kolonin. Över staden Gustavia upprättade han en "jordebok" och gjorde kartor över ön:

(Fahlbergs kartor fotade på Centrum För Vetenskapshistoria)

(Kartan ovan är en karta över S:t Barthélemy och kartan till höger är en karta över området vid S:t Barthélemy med omgivande öar.)

Kartor och ritningar skickades till Vetenskapsakademin och till Kungliga Majestäts Västindiska kompaniet, de finns att beskåda på institutionen Centrum För Vetenskapshistoria i Kungliga Vetenskapsakademiens byggnader.

Det slutar inte här utan Fahlberg var också verksam med naturhistoriska uppdrag. Fahlberg reste till många av de öar närläggna S:t Barthélemy för att undersöka och samla in material som kunde vara av intresse för vetenskapen. Om Fahlberg någon gång själv reste till Sydamerika vet man inte men han skickade en stor insamling fynd ifrån Trinidad och området kring Orinocos (flod i Venezuela) mynning till Vetenskapsakademin i Stockholm (samlingen finns att beskåda på etnografiska museet i Stockholm). Fahlberg skickade också stora samlingar till Uppsala universitet och ytterligare samlingar till Vetenskapsakademin.

Fahlberg hade också en omfattande brevväxling med några av hans samtids framgångsrika vetenskapsmän. Bland annat finns brev bevarade ifrån Olof Swartz (1760–1818) botanist, systematiker och företog i unga år långa resor i Nord- och Mellanamerika.

Han utgav flera arbeten om mossor och om den västindiska floran. Swartz författade till exempel flera band av "Svensk botanik" och "Svensk zoologi" samt gjorde undersökningar över ormbunkar,

svampar och lavar. Professor vid Bergianska trädgården i Stockholm. Swartz var också Vetenskapsakademiens sekreterare under två perioder från 1791 och från 1811.

Det finns också brev bevarade ifrån Johan Carl Wilcke (1732-96). Wilcke var fysiker som föddes i Wismar och genomgick merparten av sin utbildning i Rostock. Wilcke arbetade bland annat i Berlin i ett samarbete med Franz Aepinus (1724-1802) som var en av de tidiga pionjerna inom elektricitetsteorin, ett område som också Fahlberg forskade inom med stort intresse vilket vi ska se senare. Aepinus och Wilckes samarbete ledde till att Wilcke bland annat utvecklade den första luftkondensatorn. 1759 fick Wilcke anställning som fysiker vid Vetenskapsakademin i Stockholm, en anställning som han innehade resten av sitt liv. Från 1784 var Wilcke ständigt sekreterare för Vetenskapsakademin. Under arbetet på Vetenskapsakademin utvecklade Wilcke en tidig version av elektroforen (en slags generator) en uppfinning som senare tillskrivs Volta. Wilcke var en av de första som utvecklade begreppet "latent värme" och metoder för att bestämma värmekapacitet.

Peter Jonas Bergius (1730-90) var också en av Fahlbergs många kolleger och en del brev finns bevarade. Bergius var läkare, botanist och professor i naturalhistoria och farmaci vid Collegium medicum i Stockholm från 1761. Bergius disputerade för Linné i Uppsala och 1750 reste han till Stockholm där han öppnade en läkarpraktik. Bergius studerade framförallt smittsjukdomar och dess uppkomst och spridning. Bergius var en produktiv författare med trettioåttio titlar, de allra flesta inom botaniken. Sin stora samling skänkte Bergius till Vetenskapsakademin där han också fungerade som ledamot från 1758. Hans samling finns att beskåda hos Bergianska stiftelsen.

Carl Peter Thunberg (1743-1828) också han botanist och läkare. Thunberg efterträdde Von Linné d.y. som professor i Uppsala från 1784. Thunberg var elev hos Linné d.ä. och efter studierna gjorde Thunberg omfattande resor, 1770 gav han sig iväg på en nioårig utomlandsvistelse bland annat till Nederländerna, Paris, Kapstaden och Japan. 1779 återvände Thunberg till Sverige och Uppsala där han tillbringade resten av sitt liv. Bland hans verk kan nämnas, *Flora capensis* (1-3 1807-13), *Flora japonica* (1784) och *Resa uti Europa, Africa, Asia förrättad åren 1770-1779* (1788). Det var bland annat på Thunbergs initiativ som Fahlberg blev utnämnd till med. Doktor i Uppsala 1796. Endast en gång for Fahlberg tillbaka hem till Sverige på besök och det var 1805 tillsammans med hans hustru. Vistelsen varade endast i några månader och de besökte Uppsala och Stockholm.

Under de oroligheter som uppstod på S:t Barthélemy under revolutionsåren och napoleonkrigen som jag nämnde ovan så visade det sig svårt med de små militära resurser som de hade att tillgå på ön att hävda kolonins oberoende. Vilket ledde till att guvernören Anckarheim upprättade 1809 med hjälp av öns invånare milisstyrkor, där en särskild styrka bildades i Gustavia bestående av folk som bodde i staden och resten av styrkorna bestod av befolkning ifrån landsbygden. Justitiarien Anders Bergstedt utsågs med titeln Major att organisera dessa milisstyrkor i stort sett enbart bestående av

bönder. Fahlberg fick befälet över ett av dessa kompanier samt ett artillerikompani. När engelsmännen 1809 och 1810 erövrade de franska öarna Guadeloupe och Martinique kom från dessa öar ett stort antal flyktingar till S:t Barthélemy och öns enda stad Gustavia. De flyktingarna som samlades i Gustavia startade upp en omfattande kaparverksamhet för Frankrikes räkning och oroligheter uppstod. Major Bergstedt och Fahlberg använde sina milistrupper mot dessa flyktingar och deras kaparverksamhet. I dessa oroligheter och stridigheter blir Major Bergstedt och Fahlberg anklagade för att ha öppnat eld mot den egna befolkningen och att de handlat på eget bevåg utan några order från högre instanser. På grund av dessa stridigheter så upphävde Anckarheim de militära styrkorna och vapnen skulle utlämnas. Detta ledde i sin tur till fullkomligt uppbrott, milistrupperna vägrade att lämna tillbaka sina vapen och det blev uppror 23 september 1810. Men Fahlberg ska dock ha lyckats behålla kontrollen över sina kompanier men Anckarheim blev tvingad att gå med på vissa eftergifter för att stridigheterna inte skulle eskalera. Bland annat så var kravet från milistrupperna att Major Bergstedt skulle avsättas ifrån sin tjänst och skickas till Nordamerika vilket också så skedde. Om Fahlberg påstods det att Fahlberg hade tänkt öppna eld mot staden Gustavia och dess befolkning vilket retade befolkningen ännu mera och det ansågs att Fahlbergs liv kunde vara i fara vilket ledde till att han och familjen fördes med ett svenskt kronofartyg till ön S:t Eustache som då var en engelsk koloni och samma ö som Elisabeth härstammade ifrån. Tyvärr så slutar inte tråkigheterna för Fahlberg här utan det blir bara värre. På S:t Eustache avlider både hans ende son och fru Elisabeth och på S:t Barthélemy försökte befolkningen sätta hans egendom i brand, Fahlberg ägde sex gårdar på ön och de spred pamfletter om Fahlberg. Hans lön som guvernementssekreterare drogs in och regeringen i Stockholm tog ställning mot Fahlberg. Några invånare från S:t Barthélemy hade skickat en ”supplik” (en form av bön till en Gud eller gudom) till kungen av Sverige och i svaret från Kungen 1 augusti 1811 förklaras att Bergstedt och Fahlberg hade utfört kriminella handlingar och att avsikten med dessa handlingar var att ta över styret över kolonin S:t Barthélemy. Kungen berömmar de som hade skickat brevet och utlovar att nya tjänstemän skall skickas ut för att efterträda både Bergstedt och Fahlberg.

Trots dessa anklagelser så använder sig då nedlagda Västindiska kompaniet av Fahlbergs tjänster och skickar runt honom på de olika västindiska öarna för kräva in de sista fordringarna för kompaniets räkning. På grund av detta så kommer Fahlberg i kontakt med de ledande engelsmännen på öarna och speciellt en individ vid namn Hugh Elliot som nu var guvernör över Leewardsöarna. Hugh Elliot hade hjälpt Gustav III i kriget mot Danmark 1788 och lade nu fram följande förslag till Fahlberg.

Efter mordet på Gustav III och förmyndarregeringen tog Gustav III's son Gustav IV Adolf över makten men hans position som Sveriges kung varade inte länge utan han avsattes efter en statskupp och förlusten i kriget mot Ryssland vilket ledde till avträdandet av Finland 1809. På grund

av detta ville guvernören Elliot hjälpa Gustav III's nu då ifrån makten avsatte son. Elliot föreslog sonika att S:t Barthélemy skulle skänkas till Gustav IV Adolf och ön skulle förklaras neutral under Engelskt beskydd. Fahlberg, som var besviken på den svenska regeringsmakten med anledning av ställningstagandet emot densamme gällande de tidigare nämnda anklagelserna gentemot Fahlberg, fann Elliots idé intressant. Så pass intressant så Fahlberg skickar två stycken brev i ämnet daterade 23 mars 1811 på Antigua. Det ena brevet adresserat till guvernör Anckarheim och det andra brevet till den tidigare kommandanten på S:t Barthélemy Carl Fredric Bagge. Men dessvärre var dessa brev ett misstag för vid återvändandet till ön S:t Eustache väntade en stämning. Dessa brevs existens och att Fahlberg skulle vara upphovsman till dessa brev förnekade Fahlberg. Han kallades vid flertalet tillfällen till domstolen på S:t Barthélemy utan att infinna sig vilket ledde till att han i sin frånvaro den 11 september 1811 dömdes till döden och alla hans gårdar samt tillgångar drogs in och Fahlberg var därmed barskrapad och hans döttrar arvslösa. Fahlberg lär dessutom ha hävdad, enligt SBL, att personerna som skulle delta i rättegången mot densamme var jävig och därmed ville Fahlberg ogiltigförklara processen emot honom och han ville istället att ärendet snarare var aktuellt för Svea Hovrätt framför domstolen på ön. Samtliga domar som utfärdades på S:t Barthélemy skulle godkännas av Kungen i Sverige och ärendet behandlades 13 januari 1814 i Högsta Domstolen. Högsta Domstolen hade inga invändningar i ärendet och bekräftade domen som utfärdats mot Fahlberg. Det enda som HD ändrade i domen var att Fahlbergs egendom skulle tillfalla hans barn. Det Fahlberg var anklagad för var högmålsbrott, på grund av breven Fahlberg skickade så ansågs Fahlberg skyldig till en intention och ett syfte till att stämpla Sverige och bedra sin nation genom att lura av dem kolonin S:t Barthélemy. Enbart på basis av ett syfte var det möjligt att döma personer till högmålsbrott. Själva intentionen till att begå ett högmålsbrott var likställd med om det faktiskt hade utförts en egentlig handling, därför ansågs Fahlberg ha begått detta högmålsbrott.

Fahlberg stannade på ön Eustache till 1816 då ön återigen blev Holländsk koloni och han livnärde sig som garnisonsläkare men när Holländarna kom så flyttade Fahlberg till S:t Martin där han också anställdes som läkare och han arbetade också som lantmätare på ön. På S:t Martin så bodde två av Fahlbergs döttrar med deras respektive. 1829 flyttade Fahlberg på uppmaning ifrån Holland tillbaka till S:t Eustache som garnisonsläkare och tog även över ledningen av en del offentliga byggnader. Fahlberg lär i hemlighet ha återvänt vid ett tillfälle återvänt till den Svenska ön S:t Barthélemy 1820 på inbjudan av guvernör Norderling.

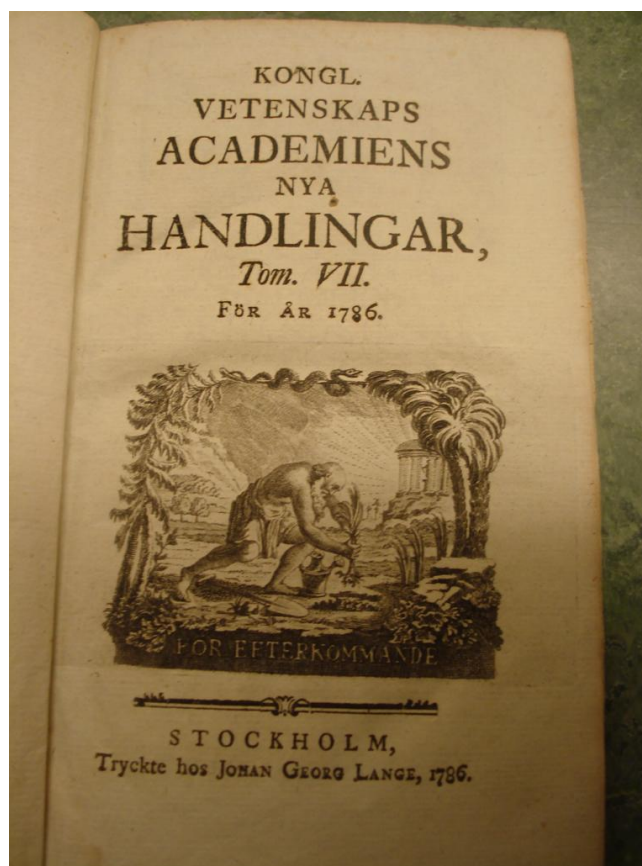
Fahlberg var en av de individer som inräknades i det Lindebergska amnestiplakatet 20 oktober 1834. Men tyvärr för Fahlbergs del fick han aldrig del av informationen om hans benådning utan Fahlberg avled 28 november 1834 76 år gammal, efter några få timmars illamående på S:t Eustache, där han också ligger begravd. Lite kuriosa om Fahlberg kan nämnas, en vecklarefjäril är uppkallad efter honom (*Tortris Fahlbergiana*). Han var ledamot i Vetenskapsakademien från 1791

men uteslöts 1814, han återupptogs i den utländska klassen 1816. Fahlberg var också ledamot i American Philosophical Society 16 januari 1801.²⁶

²⁶Svenskt Biografiskt Lexikon s. 1-5

Vetenskap

Jag vågar påstå och vill hävda att Samuel Fahlberg var en av de sista "linneanerna" både i egenskap av det vetenskapliga ideal samt den natursyn som Linné innehade och undervisade. Fahlberg var inte själv en av Linnés studenter men flera i hans bekantskapskrets. Inte minst Thunberg, som tilldelades Linnés professur i Uppsala efter Linnés son. Thunberg gick i Linnés fotspår vilket i sin tur påverkade Fahlberg och influerade honom i hans vetenskapliga tänkande och arbete. Thunberg var initiativtagaren till Fahlbergs utnämning till Med. Doktor i Uppsala som jag nämnde ovan vilket är ett tecken på Thunbergs påverkan på Fahlberg och inte minst är det ett bevis på vad Thunberg ansåg om Fahlberg i egenskap av vetenskapsman, läkare, naturalhistoriker, kollega och vän.

Linnés natursyn och tankar om vetenskap utgår ifrån idén om att inventera Guds skapelse. Genom att naturalhistorikern samlade in så mycket föremål och naturalier som möjligt kunde man använda dessa fakta för att visa på Guds storhet. "Fysikoteologi" är ett begrepp som figurerar i Frängsmyrs text om Linnés natursyn. I stora drag innebär begreppet att Gud existerar och är närvarande i sin egen skapelse närmast ett panteistiskt synsätt. Samt att skapelsen är teleologisk, allting skapat innehade ett telos, ett ändamål, en avsikt. Linnés natursyn tar sin utgångspunkt å ena sidan i en djup religiös grundsyn och å andra sidan förnuftet och logiken som instrument för kunna presentera skapelsens ordning. Vid flera tillfällen i sina uppsatser så nämner Fahlberg Linné och visar också med vissa formuleringar hans egen tro på Gud.

Frihetstiden (1718-1772) var storhetstiden för naturvetenskaperna i den svenska kontexten, medan under den Gustavianska tiden (1772-1809) svalnade intresset något för naturvetenskapen till förmån för de vittra akademierna, enligt Frängsmyr. Men det Linnéanska arvet levde vidare inte minst utanför Sveriges gränser hos sådana personligheter som Thunberg och Fahlberg.

Fahlberg var ju framförallt läkare till yrket och medicinen under den Gustavianska tiden upplevde samma nedgång som naturvetenskapen. Läkarna saknade den kunskap som behövdes för att lösa de sjukdomar som figurerar och de använde samma äldre metoder inom medicinen.

De vanligaste sjukdomarna var farsoter och epidemier, febersjukdomar, lungdot men kanske framförallt smittkoporna som jag nämnde ovan. En vanlig uppfattning inom medicinen under Fahlbergs samtid var att sjukdomar berodde på vilket geografiskt område man befann sig på och inte minst vilket klimat man levde i. Veneriska sjukdomar var också en vanlig sjukdom under den Gustavianska tiden, patienter med veneriska sjukdomar skickades till olika institutioner bland andra skickades de till dårhus tillsammans med sinnessjuka. Den enda behandlingen som föreslogs var kvicksilverbehandling. Smittkoporna som jag nämnde ovan lyckades man under denna perioden hitta en lösning på med hjälp av koppymningen. Man skar upp ett litet sår på patienten och förde in var under huden vilket gjorde patienten immun mot smittkoporna. Senare upptäckte Edward Jenner som jag nämnde ovan den mindre farliga kokoppor med samma resultat i behandlingen men som sagt mindre farligt för patienten. Fahlberg använde sig av koppymning som metod när han vaccinerade hela S:t Barthélemys befolkning. Den som först använde metoden i Sverige var Rosenschöld läkare och professor i Lund. Han vaccinerade cirka 2000 personer i Skåne med den nya metoden.²⁷

Romantikens naturfilosofi påverkade även medicinens område. Den för naturfilosofins centrala idé om enhet och harmoni spelade också in på de olika vetenskaperna. Man ville inte göra skillnad på organiska och oorganiska naturvetenskaper. All materia innehåller liv i någon form. ”Den animala magnetismen” är ett begrepp som figurerar i Frängsmyrs text. En behandlingsmetod mot psykiska sjukdomar. Enligt den animala magnetismen existerade ett ”läkande fluidum i universum²⁸”, en kraft som stod över alla andra krafter i världen och denna högre kraft använde de andra dolda krafterna i naturen som instrument för att bota. En annan idé som figurerade är homeopatin, idén är följande, sjukdomar är förändringar av livskraften och man kan bota dessa sjukdomar med hjälp av de krafter som finns inuti läkemedlen, alltså botar inte läkemedlet i sig utan den kraft som är inneboende i läkemedlet. Den av de romantiska naturfilosofins idéer påverkade medicinen nådde aldrig den svenska kolonin S:t Barthélemy och Fahlberg, han använde sig fortfarande av de gamla huskurerna och de metoder han hade blivit lärd i Stockholm under den Gustavianska perioden.²⁹

Här nedan kommer jag presentera Samuel Fahlbergs uppsatser publicerade i Vetenskapsakademins Nya Handlingar. Den tidigaste finns publicerad i ”handlingarna” 1786 och heter ”Utdrag af Samlingar til Natural-Hiftorien öfver Ön St. Barthelemi i Veft-Indien”. Uppsatsen är författad ungefär när Fahlberg har levt ett år på ön S:t Barthélemy och är en ren beskrivning av öns utseende, flora och tillgångar i form av spannmål, frukter med mera. Uppsatsen är framförallt en redogörelse till Vetenskaps-akademien om koloniens olika egenskaper och fördelar och nackdelar.

²⁷Frängsmyr del 1 s.353.354

²⁸Frängsmyr del2 s. 42

²⁹Frängsmyr del 2 s. 41-44

I Vetenskapsakademins nya handlingar årgång 1787 publiceras *”Obfervationer öfver Varmen , Vinden och Väderleken på ön St. Barthelemi i Veft-Indien”*. I denna uppsats redovisas ett helt års observationer av temperaturen, vilket Fahlberg mätte tre gånger varje dag 06:00 12:00 och 18:00 på kvällen. Mätningen mitt på dagen bestod av två mätningar temperaturen i direkt solljus respektive i skugga. Utöver det så redovisas väderlek, vindriktning och olika vanliga sjukdomar och skador som finns och uppstår i kolonin.

”Hyfterifk och Spasmodifk Colik har uti början af hela detta år varit gångfe uti Staden. Utvärtens baddningar, lavementer och ftundom åderlätning jämte vanliga antifpasmodica hafva alltid utöfvat önfklig verkan och kufvat det onda³⁰”

”Benfkador och rötfrå börja nu blifva mera allmänna bland Negrerna än någonfin tilföre. De påftå at jorden, fom på fina ftällen är kalkartad, på andra faltblandad, dårtill är orfaken³¹.

Fahlberg skriver också en omfattande uppsats om bomull, olika sorters bomulls egenskaper, fördelar respektive nackdelar, i Vetenskapsakademins nya handlingar 1790 band XI uppsatsen *”Anmärkningar övfer Bomullens planterande på Americanfka Öarne och i fynnerhet på St. Barthelemi”*. Om träd i uppsatsen från 1793 i Vetenskapsakademien nya handlingar band XIV *”Anmärkningar vid åtfkilliga Weftindifka trädarter”* Men de mest intressanta uppsatsen är där Fahlberg avhandlar elektriciteten.

Redan under Frihetstiden och den nya fysikens inträde var elektriciteten ett ämne som diskuterades i Sverige. Klingenstierna var den första att lära ut den nya elektriska läran, man visste inte hur man skulle förklara detta fenomen och man gjorde många experiment och diskuterade många olika teorier. Klingenstierna presenterade ”leidenflaskan” (glasflaska som gav ifrån sig stötar efter att ha laddats). Den stora innovationen var 1752 när Benjamin Franklin uppfann åskledaren, vilket gav stor uppståndelse och stora fördelar rent ekonomiskt. Åskväder förr i tiden var minst sagt ett stort bekymmer, blixten slog inte så sällan ned och antände byggnationer, förutom krig var eldsvådor den största orsaken till förstörelse av hem, hus till och med hela städer och med hjälp av åskledaren kunde man nu skydda städerna från blixtnedslagen.

Inte sällan användes elektricitet som behandlingsmetod inom medicinen, genom att ge patienter stötar. Man använde en elektricitetsmaskin, (det kunde vara en roterande svavelkula eller glasskivor som gneds mot skinn) och överförde genom en metalltråd elektriciteten till patienten och gav

³⁰KVA Ny Hand. B.VIII s. 153

³¹Ibid. s. 153

därmed patienten små stötar och sedan tog man en metallstav och förde den fram och tillbaka över den kroppsdel för att dra ur gnistor i den sjuka delen och sedan skulle man vara botad. Patienten kunde få en kraftigare stöt med hjälp av en leidenflaska. Linné och Rosén von Rosenstein nåddes av nyheter i dessa behandlingsmetoder och gav Strömer i uppdrag att experimentera med elektricitet som behandlingsmetod. Den första patienten var en kvinna med värk och efter flera behandlingar med elchocker behövde patienten inte längre stödja sig på sina kryckor. Detta skapade rubriker och man gav människor stötar eller drog ur dem gnistor för kort sagt varje åkomma som uppstod, dock med skiftande resultat måste tilläggas. Vetenskapsakademien inköpte en elektricitetsmaskin och startade upp en mottagning på Riddarhuset. På grund av dess skiftande resultat som behandlingsmetod försvann intresset för elektriciteten inom medicinen väldigt snabbt och Fahlberg använde sig såvitt jag har förstått aldrig av elektricitet som behandlingsmetod men på kolonin använde han sig av flera olika elektricitetsmaskiner för mätningar, så det är inte omöjligt att Fahlberg använde sig till exempel av en leidenflaska i sin läkarroll. Trots att intresset för elektriciteten svalnade inom medicinen levde elektriciteten vidare inom fysiken och inte minst hos en av Fahlbergs kollega och vän nämligen Johan Carl Wilcke, det finns brevväxlingar bevarade mellan dessa som jag nämnde ovan. Genom experiment kom Wilcke fram till att de två olika typerna av elektricitet (positiv/ negativ) orsakades av var sitt ämne. 1762 byggde Wilcke en apparat som kunde samla och lagra elektricitet, samma typ av uppfinning som tillskrivs Volta 1776 nämligen elektroforen som jag nämnde ovan.

Nya teorier om elektriciteten vid sekelskiftet 1800 var Italienarens Luigi Galvanis upptäckt att musklerna i ett grodlår drog ihop sig när de utsattes för elektriska stötar. Han menade att muskeln fungerade som en leidenflaska vilket i sin tur ger att, enligt Galvani, det måste finnas elektricitet inom oss, i kroppen finns elektriciteten som en livskraft. En idé som fick genomslag inte minst med Mary Shellys roman Frankensteins monster. Volta trodde aldrig på Galvanis idéer utan drog helt andra slutsatser, han kunde visa med experiment att elektriciteten skapades i kontaktytan mellan olika metaller, och därmed var den första generatoren uppfunnen, Voltas stapel. Vetenskapsakademien köpte in en sådan Voltastapel redan 1801. Berzelius använde en sådan Voltastapel, till att behandla olika medicinska åkommor med, i sin praktik och avfärdade inte helt Galvanis idéer. Han menade att det kunde ge resultat på längre sikt, han startade till och med det Galvaniska sällskapet som utförde experiment med elektricitet.³²

Fahlbergs uppsats i Vetenskapsakademiens nya handlingar 1794 band XV med titeln *”Anmärkningar rörande Orcanen 1792 på Ön S:t Barthelemi, samt Barometrens och Electricitetens förhållande vid detta tilfälle, m.m”* som framgår av titeln beskriver en orkan på ön och jag tänker återge ett litet stycke ur uppsatsen.

³²Frängsmyr del 1 s. 266-69 348-351

”Den 1 om afton från kl. 8 til nära 10 fyntes stark blix på flera ställen i N från tjocka och fvarsta moln, likväl hördes ingen åska. Där moln ej voro, observerades et klart och hvitt fken, ej olik Aurora borealis, dock orörligt. Luften var kall och fugtig. Thermom. 23°. En tolf tums hög Leydifik flaska til H:r Adams Elect.machine, laddades och väste. Quadrant Electrometren 30° kunde ej laddas högre. Cavallos förbättrade Luft-Electrometer gaf tecken til negativ Electricitet, och förblef fådan til morgon kl. 3. Från kl. 10 om afton til den 2:dra om morgonen kl. 3H 30' fyntes ingen blix; men blef och då få förfärlig at fkyarne fyntes fom de varit antände af eld; ja fjelva rägnet tycktes inneh'illa det famma. Denna tiden var jag ute och i det jag räckte ut ahnden at gifva en Neger nyckelen til en källare, blef den tillika med mina fingrar i et ögneblick uplyft med en stark och ljus gul eld, under det blicten beftändigt pasferade likfom fram och tillbaka med någon tryckning, dock utan våld. Jag begaf mig genaft i magasinet och fatte Luftelectrometern i förening med dörens gångjärn, hvilka communicerade med rägnet medelft hakarne utanföre, och fann dem få electrifka, at kulorna af instrumentet ej allenast divergerade, utan fälte sig starkt til folieringen på inra fidan af glafer. Detta continuerade vid pafs en half timme. Om Åfkan därvid var närvarande, kunde jag ej med visshet utröna, emedan vindarnes förfräckeliga gny och brak, hvilka da nalkades deras högd, förorfakade et beftändigt buller, ej olik dånet uti dälder emellan höga berg efter starka åskeflag. Ändteligen kl. 4 hördes några starka knallar, et gladt teken til förlofsning från et vidare fördärf.”³³

Intresset för elektriciteten var stor även på S:t Barthélemy och Fahlberg följde utvecklingen och använde flitigt instrumenten som skickades till honom på ön. Han gjorde också egna studier bland annat på elektriska ålar som avhandlas i uppsatsen ifrån 1801 i Vetenskapsakademiens nya Handlingar band XXII med titeln ”Beskrifning öfver Electricke Ålen. Gymnotus Electricus.” .

Uppsatsen ger en gedigen, utförlig och tät beskrivning av ålens olika anatomiska delar, nervbanor, blodomlopp, hjärta, hjärna och framförallt det organ som kan avge elektriska stötar. Fahlberg anser det vara stora svårigheter ”att uttyda ofaken till Electricitetens närvaro och defs verkningsfått hos denna Fifk”³⁴. Fahlberg ser på elektricitet som en atmosfärisk kraft som ålen samlar upp och sedan ”meddelas genom ett Fluidum nästan av lika natur”³⁵. Men så fort Ålen tas upp ur vattnet förlorar den sin förmåga. Ännu besynnerligare, fortsätter Fahlberg, är att så fort någon person rör vid den eller att ålen kommer i kontakt med vatten så återfår den sin förmåga. Han försätter,

³³Kongliga Vetenskapsakademiens nya Handlingar Tom XV 1794 s. 275-82

³⁴Ibid. Band XXII s. 152

³⁵Ibid. B XXII s. 152

”Så länge *Philofopherne* voro okunnige om *Electricitetens* verkliga närvaro hos *Torpedo* och detta *fifkflag m.fl.*, eller åtminstone tviflade om dess egentliga egenkap, så fökte väl en *Lorenzini* 1678 att uttyda detta fenomen, genom ett fint fluidum som från dessa *Fifkar* utspreddes efter dess tanka, liksom elden utspredder värmen. *Borelli* och i synnerhet *Reaumur*, som trodde sig närmare examinera faken, var ej lyckligare uti uttydningen af denna *Mechanifme*, i det de dels härledde den från *Fifkens* rädfla under vidrörandet; dels från hans förmögenhet att i haft förbyta kroppsytan ifrån en concave till en convex ställning förmedlet verkan af de så kallade *Mufculi falcati*, och genom hvilka haftiga förändringar en dylik våldsam skakning under omväxlingen förordfakades. Men *Herr* *Richer* och *Duhamel* bevisade redan på samma till motfattfen af dessa *Theorier*. De visste redan att blotta communication af ett ledande ämne, var tillräckligt att erhålla stöten, men *Electricitetens* verkningskraft och närvaro i så mångfaldiga varelser, var ännu ej fullkomligen känd denna tiden, och kunde således ej misstänkas för orfaken till detta *Phenomen*. (...) En annan befunnerlighet förenar sig med Naturen af denna *Fifkens* *Electricitet*, att ingen dragande eller åtdrivande kraft har hittildags blifvit upptäckt; men som det är mycken anledning att tro, det de å ömfe fidor om *Blåfan* och *Septum preperdiculare* belägna *Electrifka* *Organer*, äro efter omftänigheterna uti en beständigt omväxlande positiv och negativ beskaffenhet, hvarigenom *Electrifka* ämnet under vidrörningen passerar växelvis till med eller mindre kvantitet allt efter ytornes läge på kroppens som vidröres, (och utom hvilket möjligheten at en stöt svårligen kunde begripas), så torde också *Fifkens* oförmögenhet att åt sig draga eller bortskjuta kroppar, kunna förklaras på de i anseende till den *Atmospheriska* *Electriciteten* fastslagna grunder: att kroppar uti hvilka strediga *Electriciteter* blifvit måttade med hvarandra, icke visa sig till någon *Electricitet*. Och att jämnvigten emellan dessa *Electriciteters* stredande egenkap, äro hos *Fifken* så fullkomligen återställda efter hvar gifven stöt, att dess närvaro utan nytt vidrörande ej låter märka sig. Men som uttydningen här af vida öfverkrider gränserna af min kunskap om detta *Organets* naturliga verkningsfält under *Fifkens* lifstid, så bör jag med tillåtelse lämna detta ämnet till deras utforskning och forskningar, hvilka med förre infigter och mera tillfällen att undersöka dessa *Fifkar* medan de ännu lefva, kunna med mera fullkomlighet nalkas Naturen på spåren för att upplösa denna fråga.³⁶

³⁶KVA Nya Hand. B XXII s. 153-55

Historian om den svenska kolonin S:t Barthélemy

S:t Barthélemy är till storleken en ganska liten ö endast 25 kvkm belägen i den västindiska ögruppen de Små Antillerna. Frankrike koloniserade ön redan på 1600-talet och 1784 övertog Sverige ön som koloni i samband med de alliansförhandlingar som pågick mellan Sverige och Frankrike under Gustaf III:s vistelse i Paris. Sverige gav Frankrike i gengäld handelsförmåner i Göteborgs hamn. 1877 köpte Frankrike på svensk begäran tillbaka ön och riksdagen godkände uppgörelsen 1878.

Efter övertagandet av den Franska kolonin började förberedelserna för att bygga upp en svensk förvaltning på ön. Man beslutade att örlogsfregatten Sprengtporten skulle utrustas för resan till den nya kolonin. Förutom den personal som utsågs för att arbeta på ön, där då Fahlberg ingick, skickades det med virke för husbyggnationer, tält och åtta salutkanoner. Majoren vid arméns flotta Salomon Mauritz von Rajalin beordrades att ta ön i besittning av Kungen och sedermera arbeta som kommandant i den nya kolonin, det stannade inte där utan redan samma dag fick Rajalin instruktioner att förvalta S:t Barthélemy i egenskap som den första svenska guvernören på ön. Till adjutant och biträdande kommandant utsågs fänriken Per Herman Rosén von Rosenstein. Rosenstein blev även ansvarig för garnisonen. Sven Thunborg utsågs till kyrkoherde i öns svenska församling. Fahlberg som jag redan nämnt utsågs till läkare, sekreterare och utnämndes till provinsialläkare 1787 och fungerade också som öns ingenjör vilket på den tiden kan liknas vid vår tids lantmätare.

I början av december 1784 lämnade då Sprengtporten Göteborgs hamn och utöver de som redan nämnts så fanns också 2 officerare och 50 soldater med ombord på skeppet. Den 6 mars 1785 nådde de S:t Barthélemy och dagen därpå landsteg de som jag också nämnde tidigare. Väl på ön visade det sig att ön till stor del bestod av klippor, de högsta cirka 300 meter höga. I dalarna och på slättlandet mot havet fanns bördig delvis odlad jord. På ön fanns också en del brunnar grävda med mer eller mindre salt vatten samt en del källor med knappt drickbart vatten, det uppges till och med att boskapen var motvilliga att dricka källvattnet. Klimatet var varmt och torrt, växlande perioder mellan torka och ostadigare väder med stormar och orkaner. Boskapen på ön bestod mest av getter och på marken växte till stor del tistlar, kaktus och törnen. Det fanns i princip inga träd och de som hade funnits var redan nedhuggna. Det som framförallt odlades på ön var bomull och jordfrukter.

Öns enda hamn le Carenage ligger på öns sydvästra sida i bra skydd mot stormar tack vare en stor del omgivande holmar och här fanns också ett antal kojor. Rajalin valde att lägga grunden till Staden Gustavia vid denna hamn. Gator och tomter ordnades, hus och cisterner byggdes, hamnen rensades, fortet rustades, vägar anlades. Till arbetet med att bygga upp staden användes framförallt soldaterna men också invånarnas svarta slavar. Guvernör Rajalin såg till att de slavar som fanns på ön stod till kronans förfogande. Bengt Anders Euphrasén som besökte ön 1788, utsänd

av Vetenskapsakademien för att samla in naturalier berättar att det fanns redan då cirka 100 hus i staden.

De fria vita invånarna på ön härstammade nästan alla ifrån franska familjer. Men efter kolonins övergång till svenskt ägo och upprustningen ökade intresset för ön och det startade en del invandring. Vid överlämnandet som jag nämnde tidigare så fanns det 739 invånare varav 281 var slavar. Men 1787 rapporteras det att folkmängden är 1663 där 665 lever i Gustavia och 1007 på landsbygden.

Bakgrunden till den svenska kolonin ligger i Gustaf III:s vilja att utveckla den svenska handeln. Man insåg på ett tidigt stadium att de länder som satsade på kolonisering tjänade avsevärt på sina respektive kolonier och Kungen ville givetvis att Sverige skulle ha en del av kakan. Efter landstigningen och de första inventeringarna av ön var klar stod det klart att S:t Barthélemy inte skulle få någon större betydelse som en jordbrukskolonin, men med en bra hamn gjorde sig ön lämplig som en handelskoloni. Vid denna tid så tillämpades kolonialsystemet, det vill säga det system som ger moderlandet ensamrätt på all handel i kolonin, men för att undgå detta anlades så kallade frihamnar. Den svenska regeringen var enig om att upprätta en sådan frihamn i den svenska kolonin. Under denna period rådde det krig mellan kolonialmakterna i västindien vilket ledde till att Sveriges frihamn fungerade som en fri zon mellan kolonialmakterna och Sverige gjorde stora förtjänster på handel. Man ville inrätta handelshus på ön och kungen anslog att 1000 riksdaler skulle läggas på detta årligen under två år. Skeppet Enigheten utrustades för en handelsexpedition till kolonin de skulle medföra varor och material till den svenska förvaltningen på ön samt att skeppet skulle återföra västindiska produkter tillbaka till Sverige. Två stycken köpmän ifrån Stockholm var villiga att starta upp dessa handelshus och följde med Enigheten och de kom till S:t Barthélemy 31 Januari 1785. Där köpte de tomter och byggde upp handelshus intill hamnen, redan då fanns det två svenska handelsmän boende på ön bröderna Åman. Det inrättades en styrelse över handeln på ön och Rajalin, guvernören över kolonin blev dess ordförande. Man bildade 1787 det Svenska Västindiska kompaniet som fick rätt att driva handeln i 15 år i kolonin, övriga västindiska öarna samt Nordamerika. Förutom de områden som tillhörde andra europeiska kolonialmakter och var stängde för främmande nationer, på grund av kolonialsystemet. Det Svenska Västindiska kompaniet skulle organiseras som ett aktiebolag och kompaniets säte låg i Stockholm. De styrande i bolaget utsågs av Kungen själv. Som kronans representant ingick statssekreteraren baron Erik Ruuth och de övriga var Carl Christopher Arfwedson, David Schinkel, Niclas Pauli samt Lars Reimer. Det tillsattes också tjänstemän, intendent och justitiarie. Kompaniets förste man på S:t Barthélemy i egenskap av intendent blev grosshandlare Abraham Sodeman och till justitiarie utsågs Johan Norderling. I dessa ämbetsmäns uppdrag ingick också att avlägga domared. Dock när freden kom så blev S:t Barthélemys frihamn obetydlig och kolonin kostade betydligt mer än vad den smakade.

I reglementet från 1786 ingick också att guvernören skulle vara befälhavare över garnisonen som då bestod av 24 man, man räknade med att få militärt stöd ifrån Frankrike om så krävdes, och två stycken miliskompanier. Varav Fahlberg utsågs ha befälet över ett av dessa som tidigare nämndes. Guvernören hade också ansvaret för kolonins alla ärenden med andra nationer, samt alla justitie, polis och ekonomiärenden utreddes av en konselj bestående av 7 ledamöter plus guvernören som ordförande. Vidare ingick intendenten och justitiarien i denna konselj där justitiarien också fungerade som notarius publicis och 4 av öns ständiga invånare valda genom folkomröstning.

Det Svenska Västindiska kompaniet var ansvarigt för den del av öns inkomster som skulle tillfalla kronan. En fjärdedel av inkomsterna skulle gå till kronan avsett för löner till guvernören och de andra tjänstemän som arbetade med kolonins förvaltning, resten gick till kompaniet som i sin tur avlönade de civila ämbetsmännen och tjänstemännen samt underhåll av nödvändiga anläggningar på ön såsom cisterner, skeppsvarv och uppmuddring av hamnen med mera. Det Svenska Västindiska kompaniet hade också rätt att driva slavhandeln där guvernören Rajalin föreslagit att invånarna på ön skulle få möjlighet att köpa slavar till syfte för arbete vid öns olika odlingar. Hamn, våg och sjöpass samt tullavgifter kontrollerades också av kompaniet. Svensk lag skulle följas på i kolonin plus de stadgar som kontrollerade konseljens rättigheter respektive skyldigheter. Kompaniets ställning på ön var väldigt stark och detta skulle snart leda till konflikter. För att arbeta med justitiemål måste man ha avlagt domared och juristen på ön arbetade för kompaniets räkning men guvernören och militären var i sin tur ordföranden över domstolen och högsta auktoritet i juridiska mål, olika intressen lade grogrunden för de konflikter som jag nämnde ovan i kapitlet om Fahlbergs liv.

Den 6 september 1786 hade Rajalin tvingats att ta permission ifrån sin tjänst som guvernör på grund av hälsobekymmer. Han lämnade ön 1787 och återvända aldrig mera tillbaka till kolonin. Enligt rådets förordningar så efterträddes Rajalin av biträdande kommandanten Per Herman Rosén von Rosenstein.

Den 31 oktober 1787 avseglade Enigheten en andra gång för en expedition till S:t Barthélemy under kapten Niclas Damp, samma resa som jag låter några axplock ifrån Carlanders resejournal beskriva ovan. På denna resa följer Svenska Västindiska Kompaniets nytillsatta tjänsteman också med. En hel del byggnadsmateriel togs med och expeditionen nådde sitt mål 11 februari 1788. Efter avlastning och lastning av de varor som skulle följa med tillbaka till Sverige startade skeppet sin hemresa 8 juli samma nämnda år.³⁷

³⁷Carlanders Resejournal s. 11-18

Sammanfattning

Vi har i denna lilla skrivelse fått stifta bekantskap med Samuel Fahlberg läkaren, lantmätaren, guvernementssekreteraren och naturalhistorikern ifrån Hälsingland. Fahlberg har i mina ögon gjort en klassresa, från den utstakade vägen som lantbrukare i Hälsingland till läkare och guvernementssekreterare på den lilla ön S:t Barthélemy i västindien. Nu var ju inte det kanske det mest glamorösa arbetet som fanns och med tanke på det som Fahlberg fick utstå i samband med oroligheterna på ön för honom särskild lyckad satsning, men han blev till slut benådad och upptagen i Vetenskapsakademien igen, ödets ironi gjorde att Fahlberg aldrig fick reda på detta innan han gick ur tiden men hans döttrar fick i vart fall upprättelse och gick inte lottlösa.

Fahlbergs liv kantas av väldigt mycket sorg och död omkring honom, han förlorar sin familj väldigt tidigt, blir adopterad i Stockholm och finner ett hem i sina studier, och han gör som många andra nyutbildade i hans samtid går i den linnéanska traditionen, inventera skapelsen och genom dessa samlingar visa på Guds storhet. Fahlberg lämnade Sverige långt innan romantikens idéer fick genomslag och förblev livet ut en individ av den ”gamla skolan”.

För Fahlberg är det lite som att det blir stolpe ut hela tiden, han var inte med under storhetstiden för naturvetenskaperna utan hade sin största yrkesverksamma del under perioden då i hemlandet intresset svängde över till de sköna konsterna och Gustav III startade olika akademier för dessa sköna konster, Svenska Akademin, Kungliga Akademiska Musikhögskolan, är bara ett par exempel.

Fahlberg tar också ställning i konflikten mellan fransmännen och engelsmännen och visar öppet sina sympatier för Englands sak. Detta var startskottet för den smutskastning som sker mot Fahlberg på S:t Barthélemy, jag tror till exempel inte på ryktena att Fahlberg skulle vilja ha tagit över ön med våld för att styra den själv men jag tror heller inte att Fahlberg var särskilt nöjd med öns styrelse. Men det franskvänliga moderlandet tog också ställning mot Fahlberg och tror på de utsagor om Fahlberg och dömer honom till att förlora alla sina egendomar vilket gör hans barn arvslösa samt att ska avrättas. Han utesluts ur Vetenskapsakademien en institution som han gärna ville tillhöra och arbetade hårt för att komma upp sig i status och berömdhet genom sitt arbete, men är ingen stor innovatör, filosof eller teolog så hans avtryck i den idéhistoriska historien är inte särskilt djup.

Fahlbergs liv kantas också hela tiden av att hans nära och köra rycks bort ifrån honom, tidigt förlorar han sin familj som jag nämnde ovan men också senare i livet fortsätter sorgen, hans son och fru går bort under vistelsen på S:t Eustache endast hans döttrar har han kvar som han får se växa upp och skaffa sig egna familjer.

Han dör som sagt efter ett par timmars illamående på S:t Eustache utan vetenskapen om sin

benådning utan dör i tron om att svenska myndigheter fortfarande jagar honom och vill avrätta honom för högmålsbrott, det vill säga för de brev Fahlberg skickade och konspirerade mot kronan att ge den då nyss avsatte Gustav IV Adolf ön S:t Barthélemy och fortsätta styra ön under Engelskt protektorat och på det sättet lura av kronan sin koloni, nu hade ju intresset för ön börjat sina som frihamn på grund av att fred rådde i området och Sverige tvingade som tidigare skrivits Frankrike att köpa tillbaka S:t Barthélemy men det var först efter Fahlberg gått ur tiden.

Man kan påstå att det är minst sagt stolpe ut för Samuel Fahlberg ifrån Hälsingland som egentligen bör kommas ihåg för sina insatser som läkare, lantmätare och naturalhistoriker inte konspiratör och landsförrädare. Han blev benådad och upptagen i Vetenskapsakademiens utländska klass och fick till sist den upprättelse han sökte men nåddes aldrig av nyheterna. Ödets ironi för en otursförföljd man?

Källförteckning

Andersson, Nils & Björck, Henrik *Vad är idéhistoria?* Symposion Stockholm/Stehag 1999

Burke Peter *Vad är Kulturhistoria?* Symposion Stockholm/Stehag 2007

Carlander, Christopher *Resan till S:t Barthélemy Dr Christopher Carlanders resejournal 1787-1788*
KVA 1979

Frängsmyr Tore *Svensk Idéhistoria – Bildning och vetenskap under tusen år Del 1 1000-1809* Natur
& Kultur Stockholm 2004

Frängsmyr Tore *Svensk Idéhistoria – Bildning och vetenskap under tusen år Del 2 1809-2000*
Natur & Kultur Stockholm 2004

Green Anna *Cultural History theory and history* Palgrave Macmillan New York 2008

Hildebrand Ingegerd *Den Svenska Kolonin S:t Barthélemy* Smålandspostens Boktryckeri Växjö
1951

Kongliga Vetenskapsakademiens Nya Handlingar:

BVII 1786 ”Utdrag af Samlingar til Natural-Hiftorien öfver Ön St. Barthelemi i Veft-Indien”

B VIII 1787 ”Obfervationer öfver Varmen , Vinden och Väderleken på ön St. Barthelemi i Veft-Indien”.

B XI 1790 ”Anmärkningar öfver Bomullens planterande på Americanfka Öarne och i fynnerhet på St. Barthelemi”

B XIV 1793 ”Anmärkningar vid åtfkilliga Weftindifka trädarter”

B XV 1794 ”Anmärkningar rörande Orcanen 1792 på Ön S:t Barthelemi, famt Barometrens och Electricitetens förhållande vid detta tilfälle, m.m”

B XXII 1801 ”Beskrifning öfver Electriska Ålen. Gymnotus Electricus.”

McKay John. P. *A History Of World Societies* Houghton Mifflin Company Boston 2007

Svenskt Biografiskt Lexikon, Författare av artikeln om Fahlberg är Ingegärd Hildebrand Albert
Bonniers Förlag Stockholm 1956